

Nuorisotutkimusseura

19.12.2016

Nuorisotutkimusseuran lausunto hallituksen esityksestä laiksi ammattillisesta koulutuksesta ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi

(Lausuntopyyntö OKM/41/010/2016)



Lausunnon keskeinen sisältö

Lausunnossa toteamme, että reformissa ja siihen liittyvässä lakiuudistuksessa on paljon hyviä tavoitteita. Samalla reformi ja lakiesitys vaikuttaa mielestämme enemmän ihanteellisten lopputulosten kuvaamiselta kuin realistiselta prosessilta, jolla hyviin lopputulokseen päästäisiin. Kriittisiä kohtia, joita nostamme lausunnossa esiin ovat etenkin seuraavat:

- Nuorisoasteen ja aikuiskoulutuksen yhdistäminen. Lakiluonnoksessa korostetaan mahdollisuuksien tasa-arvoa, mutta ei huomioida että nuoret ja aikuiset tarvitsevat mahdollisuuksien lisäksi erilaista tukea, ohjausta ja muita palveluita. Nämä ongelmat on nähdäksemme mahdollista ratkaista huolehtimalla ohjauksesta ja muusta tuesta.
- Ryhmien ja yhteisöjen sivuuttaminen. Henkilökohtaistamisen myötä on riski, että opiskelijoiden sosiaaliset ja yhteisölliset tarpeet ja toiveet sivuutetaan. Ryhmä on etenkin nuorille opiskelijoille keskeinen oppimisympäristö sekä kasvun ja kehityksen ympäristö – ei vain erityisen tuen tarivtsijoille, vaan kaikille. Hyvät opiskelijaryhmät integroivat opiskelijoita opintoihin ja vähentävät keskeyttämistä, parantavat oppimistuloksia sekä nopeuttavat läpäisyä. Tämä korostuu myös ammatillisen koulutuksen läpäisyn edistämishankkeen tuloksissa. Myös valtaosa ns. työelämätaidoista on sosiaalisia tilanteita, jotka opitaan ainoastaan toimimalla riittävän paljon erilaisissa tilanteissa erilaisten ihmisten kanssa. Viimeaikaisten tutkimusten mukaan ammattiin opiskelevat nuoret eivät kaipaa yksilöllisiä vapauksia, vaan pysyvyyttä, ennakoitavuutta ja selkeää rytmiä, joita pysyvät opiskeluryhmät voivat tarjota.
- Oikeus ja mahdollisuudet ohjaamiseen. Keskeiseen rooliin reformin käytännön onnistumisessa nousevat opiskelijoiden saama ohjaus sekä henkilökunnan ohjaamisvalmiudet. Siksi lakiin on kirjattava selkeästi opiskelijoiden oikeus ohjaamiseen eri oppimisympäristöissä sekä henkilökunnan ja työpaikkaohjaajien oikeus ja velvollisuus saada ohjaamiseen riittävät valmiudet ja resurssit.
- Näyttöjen ja opintojen siirtäminen työpaikoille. Näemme riskinä, että opiskelijoilla oletetaan olevan jo opintojen alussa taitoja ja rohkeutta toimia muuttuvissa ja usein aikuisillekin haastavissa tilanteissa, vaikka opintojen tehtävä on tuottaa näitä valmiuksia. Tämä kyseenalaistaa henkilökohtaistamisen ja asiakaslähtöisyyden periaatteet: opiskelijoiden tarpeita ja toiveita osaamisen hankkimisen prosesseissa ei huomioida ja valinnanvapaus kaventuu lähinnä tapoihin rekisteröidä miten tahansa hankittuja valmiuksia. Ammatillinen koulutus voi tällöin kaventua osaamisen rekisteröinnin järjestelmäksi osaamisen tuottamisen, koulutuksen ja kasvatuksen järjestelmän sijaan. Silloin myös ne yksilöt ja ryhmät, jotka saavat oppilaitoksen ulkopuolelta eniten tukea ja valmiuksia osaamisen hankkimiseen, saavat helpoimmin kvalifioitua osaamisensa tutkinnoiksi ja niiden tuomiksi työmarkkina-asemiksi. Tämä voidaan välttää pitämällä myös oppilaitoksissa tarjotun opetuksen määrä ja laatu riittävän korkealla.
- Reformin alueelliset ulottuvuudet. Reformissa ei pyritä riittävästi arvioimaan ja turvaamaan kauempana kaupungeista asuvien nuorten mahdollisuuksia kouluttautua.

Tehdäksemme näkemystemme huomioimisen mahdollisimman helpoksi olemme esittäneet moniin lainkohtiin näistä lähtökohdista konkreettisia muutosehdotuksia. Nämä kohdistuvat etenkin seuraaviin:

- 53 § Oikeus saada opetusta ja ohjausta
- 35 § Henkilökohtainen osaamisen kehittämissuunnitelma
- 41 § Osaamisen hankkimisen suunnittelu

- 43 § Osaamisen osoittaminen
- 89 § Asuntolatoiminnan järjestäminen
- 104 § Henkilöstö

Nuorisotutkimusseuran lausunto hallituksen esityksestä laiksi ammatillisesta koulutuksesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi (Lausuntopyyntö OKM/41/010/2016)

Nuorisotutkimusseura kiittää opetus- ja kulttuuriministeriötä mahdollisuudesta kommentoida hallituksen esitystä laiksi ammatillisesta koulutuksesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi. Nuorisotutkimusseura pitää lakiesitystä nuoriso- ja koulutuspoliittisesti merkittävänä kysymyksenä. Toisen asteen koulutuksen merkityksen on osoitettu olevan keskeinen nuoren elämänsä ja vaikuttavan yhteiskuntaan kiinnittymisen ja syrjäytymisen dynamiikkaan. Ammatillisella koulutuksella on keskeistä merkitystä myös nuoren kasvuyhteisönä ja vertaistoiminnan areenana. Kiinnitämme lausunnossamme huomiota näistä näkökulmista ammatillisen koulutuksen teemoihin sekä koulutusjärjestelmän kehittämisen, oppimisen ja osaamisen hankkimisen teemoihin.

1. Yleistä reformin ja lakiluonnoksen tavoitteista ja keinoista

Lakiesitys summaa lähtökohdiksi osaamisperusteisuuden ja asiakaslähtöisyyden. Pidämme näitä hyvinä tavoitteina, mutta varsin yleisluonteisina. Ne on mahdollista ymmärtää koulutuksen järjestäjien käytännöissä ja jopa eri aloilla hyvin eri tavoin, mikä voi johtaa erilaisiin ja ristiriitaisiin toimintalinjoihin arjen käytännöissä.

Osaamisperusteisuus on intuitiivisesti ajatellen mainio lähtökohta. On selvää, että ammatillisen koulutuksen tulee keskittyä ensi sijassa tiettyjen ammattivalmiuksien eli osaamisen hankkimiseen. Hyvää on myös se, että lakiesityksessä jo olemassa olevaa osaamista voidaan aiempaa helpommin lukea tutkinnon suorittamisessa hyväksi.

Kuitenkin ammatillisen koulutuksen lähtökohta pitää mielestämme olla, että opiskelijalla ei vielä ole paljoa osaamista – juuri siksi hän on hakeutunut oppilaitoksen piiriin. Osaaminen ei katu aina itsestään eikä helposti, vaan uuden osaamisen hankkiminen vaatii monenlaista osaamista niin ammatillisilta opiskelijoilta, opettajilta ja muulta henkilökunnalta kuin työpaikoilta, joissa osaamista tavoitellaan. Opiskelijat tarvitsevat opiskeluvaihtoehtoja; selkeitä preferenssejä opintoja koskeviin valintoihinsa sekä motivaatiota pitää valinnoistaan kiinni; sosiaalisia, emotionaalisia sekä itseilmaisun taitoja toimia nopeasti muuttuvissa tilanteissa ja ryhmissä; elämänhallinnan valmiuksia jne. Harvalla alaikäisellä nuorella nämä ovat vielä kovin vahvoja. Myös opettajat ja työpaikkaohjaajat tarvitsevat uudentyyppisiä pedagogisia ja ohjaamistaitoihin liittyviä valmiuksia, sillä opiskelijat ovat kasvavassa työelämävaltaisuudessa ja uusissa, yhä nopeammin muuttuvissa oppimistilanteissa yhä enemmän ohjaajien varassa.

Reformissa ei kuitenkaan juuri oteta kantaa, kuinka osaamisen hankkimisen tai tuottamisen valmiuksia oppilaitoksissa ja työpaikoilla konkreettisesti tuotetaan tai turvataan. Tällöin on vaara, että ammatillisesta koulutuksesta tulee periaatteessa miten hyvänsä hankitun osaamisen rekisteröimisen järjestelmä eikä osaamisen systemaattisen tuottamisen järjestelmä.

Käytännössä lakiesitys lisää myös koulutuksen järjestäjien vapauksia ja vastuita järjestää opiskelijan osaamisen hankkiminen haluamallaan tavalla. Tämä on monilta osin hyvä ja tarkoituksenmukainen suunta. Mutta jos tämä yhdistetään lain tasolla väljään ja yleisluonteiseen tavoitteenasetteluun, haasteita tulee etenkin koulutuksen tasa-arvoisuudelle. On selvää, että monet koulutuksen järjestäjät satsaavat runsaasti opiskelijoiden oppimisvalmiuksien tukemiseen ja ohjaamiseen, koska näin ne parantavat myös omaa asemaansa koulutuksen järjestäjien (tulos)kilpailussa. Mutta entä ne opiskelijat, joiden oppilaitos, ala tai yksittäinen opettaja ei osaa tai halua tehdä tätä? Ne yksilöt ja ryhmät, jotka saavat oppilaitoksestaan tai sen ulkopuolelta eniten tukea ja valmiuksia osaamisen hankkimiseen, voivat saada helpommin kvalifioitua osaamisensa tutkinnoiksi ja niiden tuomiksi työmarkkina-asemiksi. Vastaavasti niiden, jotka saavat vähemmän vetoapua koulultaan, perheestään tai esimerkiksi oman alueensa työnantajilta, voi olla vaikeampaa saada tutkintoa ja töitä. Voi syntyä järjestelmä, joka pikemminkin uusintaa ja vahvistaa mahdollisuuksien eriarvoisuutta kuin tasaa sitä. Osaamisen, työelämävalmiuksien ja yhteiskuntaan integroitumisen tasa-arvo ei saa olla kilpailuvaltti koulutuksen järjestäjien kilpailussa, vaan ammatillisen koulutuksen lain pitää turvata sen toteutumisen ehdot ja mahdollisuudet valtakunnallisesti.

Myös lakiesitystä vahvasti motivoiva asiakaslähtöisyys voi tarkoittaa erilaisia, keskenään ristiriitaisiakin asioita alkaen siitä, kuka ammatillisen koulutuksen asiakkaaksi hahmottuu. Lakiluonnoksen henki tuntuu korostavan ensi sijassa opiskelijoita asiakkaina, mikä on nähdäksemme hyvä ja kannatettava suunta. Käytännössä lain säätelemien prosessien asiakkaiksi tm. edunsaajiksi (esim. 2§ koulutuksen tarkoituksesta) hahmottuvat myös työ- ja elinkeinoelämä ja sitä kautta laajemmin suomalainen yhteiskunta. Rahoituksen osalta asiakas taas on koulutuksen järjestäjät, ja on realistista olettaa, että yhä suuremman toimintavapauden saavat koulutuksen järjestäjät lukevat lakia nimenomaan omien (taloudellisten) toimintaedellytystensä säätelijänä. Erilaisia, varsinkin taloudellisia eturistiriitoja opiskelijoiden, koulutuksen järjestäjien ja opiskelijoiden välillä välillä on helppo kuvitella varsinkin, kun lailla ei ole työnantaja velvoittavaa tai heidän resurssihinsa vaikuttavaa voimaa. Siksi katsomme, että lain tehtävä on eksplisiittisesti turvata kasvavien ja oppivien opiskelijoiden etu ja asema.

Lakiesitykseen hahmottuva kuva opiskelija-asiakkaasta on kuitenkin monella tapaa kapea. Se kuvaa suhteellisen harvinaista, jo valmiiksi poikkeuksellisen kyvykästä ja motivoitunutta opiskelijaa, jolla on jo aiempaa osaamista, itsenäisiä näkemyksiä sekä valmiuksia luovia erilaisissa tilanteissa. Tällainen opiskelija ei välttämättä tarvitse muuta ohjaamista kuin yksilöllisen polun alku- ja loppupään osoittamisen, ja tällainen opiskelija osaa toimia itsenäisesti monenlaisissa oppimisympäristöissä. Tällaisia yksilöitä löytyy varmasti niin nuorten kuin varsinkin aikuisten opiskelijoiden parista. Kuitenkaan suurin osa opiskelijoista ei ole tällaisia huippuyksilöitä edes aikuisissa, alaikäisistä nuorista puhumattakaan. Opiskelijat tarvitsevat ja myös henkilökohtaisesti haluavat monenlaista ohjausta, tukea ja seuraa niin opettajilta kuin toisilta opiskelijoilta. Tämä ei ole erityisen tuen tarvetta, vaan tapa oppia ja olla ihminen. Tämä ei kuitenkaan näy reformissa ja lakiesityksessä nyt juurikaan.

Reformia ei tule tehdä pienen, yksilöllisiltä kyvyiltään ja tarpeiltaan poikkeavan marginaalin ehdoilla, vaan asiakaslähtöisyyteen pitää kuulua asiakkaiden todellisten, aitojen tarpeiden tuntemus ja julkilausuttu pyrkimys palvella niitä. Lain termein nämä tarpeet ja toiveet liittyvät keskeisesti opiskelijan ohjaamiseen sekä opiskelijoiden saamiin toimintavalmiuksiin erilaisissa osaamisen hankkimisen tilanteissa ja oppimisympäristöissä – ei pelkästään yksilön osoittamista näihin tilanteisiin, vaan yksilöiden ohjaamista niissä toimimiseen toisten yksilöiden kanssa. Myös lakiesityksen vaikutusarvioinneissa s. 148 todetaan, että "[j]otta opiskelijalle henkilökohtaistamisessa suunniteltu yksilöllinen opintopolku toteutuu, tulee opetuksen ja muun ohjauksen olla osaamisen hankkimista edistävää ja siinä tulee hyödyntää erilaisia

oppimisympäristöjä". Tämä ja tämän turvaaminen ei kuitenkaan näy lakiesityksessä mielestämme riittävästi.

Valtaosa paitsi osaamisen hankkimisen, myös työelämän tilanteista on sosiaalisia tilanteita, joissa keskeiset taidot liittyvät siihen, kuinka yksilöt osaavat toimia niissä asiakkaiden, työtoverien, esimiesten ja alaisten jne. kanssa. Jos tätä ei huomioida, myös työ- ja elinkeinoelämän reformista saama hyöty jää rajalliseksi. Osaavatko ja haluavatko työntekijät sitoutua työnantajinsa ja -yhteisöihinsä, jos heitä ajetaan opiskeluaikana pikemminkin näistä pois päin yhä yksilöllisempiä polkuja kulkemaan?

Ryhmiä ja yhteisöllisen tuen tärkeys on keskeinen tulos myös esimerkiksi OPH:n läpäisyn edistämishankkeessa. Lisäksi se korostuu reformin aiemmissa keskusteluissa, esimerkiksi kesäkuussa 2016 pidettyjen työpajojen tuloksissa ja Fountain Parkin niistä laatimassa koosteessa, joka löytyy OKM:n Ammatillisen koulutuksen reformi -sivustolta. Oudoksumme, että nämä keskeiset havainnot on jokseenkin kokonaan sivuutettu reformin tässä vaiheessa eikä niistä näy juuri jälkeä lakiesityksessä. Olisi helppo päätyä tulkintaan, että asiassa vaikuttavat (puolue)poliittiset tm. ideologiset syyt, mikä ei toivottavasti pidä paikkansa.

Näillä perusteilla katsomme, että reformi ja lakiesitys kuvaa monilta osin pikemminkin ihanteellisia, osin jopa ideologisesti motivoituja lopputuloksia kuin realistisia ja konkreettisia prosesseja, joilla ihanteellisiin lopputuloksiin päästäisiin ohjatusti ja arjen tasolla. Koska julkilausutut periaatteet ovat nähdäksemme osin rajoittuneita, se myös altistaa reformia entistä helpommin kritiikille pelkistä säästöpyrkimyksistä, mikä on vaarassa hämärtää reformin hyviä tavoitteita ja altistaa sitä kiistelylle reformin ulkopuolisista asioista.

Esitämme tässä lausunnossa näkemyksiämme lain konkretisoimiseksi ja realiteettien asettamien haasteiden torjumiseksi niin, että reformin hyvät tavoitteet voisivat toteutua paremmin ja laajemmin myös käytännössä. Näkemyksemme perustuvat Nuorisotutkimusseurassa ja -verkostossa tehtyyn ja tekeillä olevaan tutkimukseen sekä sen motivoimaan ymmärrykseen etenkin ammattiin opiskelevien nuorten tarpeista ja toiveista liittyen opiskeluun, sen jälkeiseen aikaan ja ylipäänsä hyvään elämään.

Näkökulmaamme motivoi ajatus nuoruudesta erityisenä, terveen ja turvallisen yksilönkehityksen kannalta ratkaisevana vaiheena. Samalla näkökulma korostaa yhteiskunnan etua ja myös taloudellista hyvinvointia: hyvinvoivat ja yhteiskuntaan kiinnittyvät nuoret ovat myös yhteiskunnan, sen työntantajien ja instituutioiden kannalta ratkaiseva investointi. Ainoastaan terve, hyvinvoiva ja yhteiskuntaan integroitunut nuori voi tuottaa hyötyä yhteiskunnalle ja työntantajille. Siksi korostamme lausunnossa myös ammatillisen koulutuksen hyvinvointinäkökulmia – ne ovat paitsi itseisarvo ja osa ihmisoikeuksien ja tasa-arvon toteutumista, myös välttämätön edellytys reformin taloudellisemmin motivoituville tavoitteille. Hyvinvoiva ja integroitunut nuori on paitsi onnellisempi, myös halvempi ja tuottoisampi. Ammatillisen koulutusjärjestelmän pitää siksi kantaa oma vastuunsa nuorten yleisemmästä toimintakyvystä sekä sen valmiuksien tarjoamisesta osana kovaa ydintään eikä vierittää tätä vastuuta oman toimintapiirinsä ulkopuolelle perheisiin, pelkästään opiskelijahuoltoon tm. sosiaali- ja terveydenhuoltoon tai nuorten omiin elämäntapa- ym. valintoihin.

2. Reformin myönteisiä vaikutuksia

Koulutuksen tavoite

Lakiesityksessä mainittu koulutuksen tarkoitus (2 §) summaa mielestämme hyvin ammatillisen koulutuksen tavoitteet. Positiivista on, että opiskelijoiden inhimillinen ja sosiaalinen kasvu on nostettu tasaveroiseksi tavoitteeksi työelämän ja yhteiskunnan palvelemisen kanssa. Tästä rinnastuksesta seuraa koko laille se, että opiskelijoiden yksilöllinen ja sosiaalinen kasvu täytyy turvata siinä, missä työ- ja elinkeinoelämän ja yhteiskunnan hyötykin. Kuten edellä on todettu, nämä eivät ole toistensa vastakohtia, vaan toisiaan tukevia ja toteuttavia tavoitteita.

Jatko-opintokelpoisuuden säilyttäminen

Pidämme hyvänä ja tärkeänä jatko-opintokelpoisuuden säilyttämistä ja turvaamista reformin jälkeenkin. Koska käytännössä jatko-opintovalmiuksiin vaikuttavaa keskeisesti yhteisten tutkinnon osien (YTO) suorittaminen, pidämme hyvänä myös sitä, että YTOjen suorittaminen tulee mahdolliseksi myös ammatti- ja erikoisammattitutkintojen suorittajille (13 § perustelut).

Samalla toivomme, että reformissa huomioidaan se, että YTOjen suorittamistavat eivät ajaudu liian kauas ja erilaisiksi verrattuna muiden ammatillisten opintojen suorittamiseen. Lakiesityksen 43 §:n mukaan "Ammattitaito ja osaaminen osoitetaan tekemällä käytännön työtehtäviä aidoissa työtilanteissa ja työprosesseissa (*näyttö*). [-] Yhteisten tutkinnon osien ja valmentavien koulutusten osien suorittamiseksi vaadittava osaaminen voidaan tarvittaessa kuitenkin osoittaa myös muulla tavoin." Käytännössä tämä voi tarkoittaa sitä, että YTOt suoritetaan perinteisenä, koulumuotoisena opiskeluna ja siihen liittyvänä tenttinä. Tämä voi nostaa monien opiskelijoiden kynnystä ja laskea heidän motivaatiotaan osallistua ja suorittaa YTOja jatko-opintovalmiuksiin riittävällä tasolla, jos muut opinnot suoritetaan ja osoitetaan hyvin toisentyyppisesti työelämässä tehtävillä näytöillä. YTOista ei saa tulla oppilaitosten arjessa pakollista riippakiveä, koska se on vaarassa asettaa opiskelijoita eriarvoiseen asemaan jatko-opintovalmiuksien suhteen.

Turvallinen opiskeluympäristö

Pidämme lakiesityksen lähestymistapaa hyvänä ja perusteltuna turvallisen opiskeluympäristön määrittelyyn. Katsomme, että esimerkiksi opiskelijaryhmien sosiaaliseen dynamiikkaan ja muuhun sosiaaliseen ja psykologiseen turvallisuuteen liittyviä tekijöitä ei ole tarpeen korostaa erityisesti osana turvallista opiskeluympäristöä, sillä niiden tulee olla aiemmin ja lausunnon jatkossa esitetyin perustein osa jokapäiväisiä oppimisympäristöjä ja niiden toimintaa. Jos ne rajattaisiin laissa erityisesti turvallisuuskysymyksiksi, ne saattaisivat jäädä arkisessa osaamisen hankkimisessa sekä sen resursoinnissa ja suunnittelussa toissijaiseen asemaan. Samalla toivomme, että näihin tekijöihin kiinnitettäisiin enemmän huomiota muissa lainkohdissa.

68 § ensimmäistä momenttia toivoisimme täydennettävän esimerkiksi: "Opiskelijalla on oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön **sekä henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ja loukkaamattomuuteen opiskeluympäristössään.**" Tämä antaisi välineitä puuttua aiempaa vahvemmin esimerkiksi ammatillisissa oppilaitoksissa ja työpaikoilla valitettavan yleiseen sukupuoliseen ja seksuaaliseen häirintään sekä ylipäänsä sukupuolen, etnisen taustan, uskonnon tms. perusteella tapahtuvaan syrjintään.

Huumausainetestaus

Pidämme 72 §:ää huumausainetestauksena hyvänä ja perusteltuna. Samalla pidämme sitä myös humanina niin, että mahdollisen huumausaineiden käytöstä koituvat oikeudelliset seuraukset eivät todennäköisesti aiheuta suurempaa haittaa kuin itse aineiden käyttö, jos lakia noudatetaan.

Lainkohdan 3 momenttiin toivoisimme vielä terävöittämistä. Nyt siinä todetaan, että "Koulutuksen järjestäjän tulee yhteistyössä opiskelijahuollon toimijoiden kanssa laatia kirjalliset toimintaohjeet opiskelijoiden päihteiden käytön ehkäisemiseksi ja päihdeongelmiin puuttumiseksi." Toivoisimme, että tätä jatkettaisiin esimerkiksi "**sekä huolehtia, että toimintaohjeet ovat opiskelijoiden ja työntekijöiden tiedossa**". Käytännössä on usein niin, että proseduureista ei ole selkeää käsitystä työntekijöillä opiskelijoista puhumattakaan. Toimintatapojen ja käytäntöjen tunnettuus helpottaisi kaikkien osapuolten toimintaa, jos huumausaineita tavataan. Lisäksi asian jalkauttaminen oppilaitoksiin tarjoaisi luontevan paikan tehdä ehkäisevää päihdetyötä ja keskustella sen edellytyksistä laajemminkin.

Opiskelijahuollon uudistukset (varauksin)

Se, mitä reformissa säädetään opiskelijahuollosta, jää nykyisessä esityksessä epäselväksi. Lakiesityksen 85 §, sen yksityiskohtaiset perustelut s. 222–223, tavoitteet s. 105–106 sekä keskeiset ehdotukset s. 118 lähestyvät asiaa eri näkökulmista ja osin yhteismitattomasti.

Jos on niin kuin tulkitsemme, että opiskelijahuollon sekä siihen kuuluvien kuraattori- ja psykologipalveluiden piiriin ollaan ottamassa myös ammatillista perustutkintoa suorittavia tai valmentassa koulutuksessa olevia aikuisia, pidämme uudistusta hyvänä ja tervetulleena. Jos taas näin ei ole, sen pitäisi käydä nykyistä selkeämmin ilmi laista.

Jatkuvan haun käytäntö (varauksin)

Reformissa käyttöön otettava jatkuvan haun periaate (29 § ja perustelut) on nähdäksemme hyvä uudistus hakeutuvien opiskelijoiden ja heidän mahdollisuuksiensa kannalta. Se helpottaa oppilaitokseen hakeutumista joustavammin ja aiempaa nopeammalla aikataululla yhteishakuaikojen ulkopuolella.

Toisessa vaakakupissa painaa se, että "tipoitain tulevien" (ilmaisu käytössä oppilaitoksissa) opiskelijoiden vastaanottaminen, ohjaaminen ja muu tuki kuormittaa vastaanottavia opettajia suuresti, kun heidät täytyy perehdyttää oppilaitoksen käytäntöihin, tarjota heille puuttuva osaaminen jotta he pääsevät samaan vauhtiin aiemmin tulleiden opiskelijoiden kanssa jne. Samalla uudet opiskelijat muuttavat aina myös opiskelijaryhmien dynamiikkaa ja usein hidastavat kulloisenkin opiskelijaryhmän etenemistä, kun uudet opiskelijat täytyy integroida ryhmiin ja opiskelun rytmiin.

Tästä syystä ehdotamme lainkohtaan esimerkiksi seuraavaa lisäystä (**lihavoituna ja kursivoituna**): "Henkilöllä on oikeus vapaasti hakeutua suorittamaan tässä laissa tarkoitettua tutkintoa tai muuta koulutusta. Koulutuksen järjestäjä päättää hakumenettelyistä **niin, että ne turvaavat hakeutujan joustavan pääsyn sekä vastaanottavan henkilökunnan ja muiden opiskelijoiden valmiudet ottaa hakeutuja tarkoituksenmukaisesti vastaan.**" Tämä ohjaisi koulutuksen järjestäjiä huolehtimaan myös tarkoituksenmukaisista prosesseista jatkuvalla haulle käytännössä eikä vain osoittaisi opiskelijoita periaatteessa sattumanvaraisesti opettajille kaiken muun työn ohen niin kuin tällä hetkellä käytössä olevissa jatkuvan haun menettelyissä usein käy.

Käytännössä tämä voitaisiin järjestää esimerkiksi niin, että uusia opiskelijoita integroitaisiin opiskelijaryhmiin ja opiskelun arkeen systemaattisesti tietyin väliajoin (esim. 1 krt/ kk). Näiden

integrointipisteiden välillä oppilaitokseen hakeutuneille tarjottaisiin ohjatusti erilaisia orientaatiopalveluita opiskeluiden käytännön järjestelyistä, erilaisia osaamis- ja valmiuskartoituksia, HOSin tekemistä, tarvittaessa tukipajoja jne. Tällöin uudet tulijat pääsisivät joustavasti ja ohjatusti mukaan ja heidän tulonsa olisi ennakoitavissa myös vastaanottaville opettajille ja opiskelijoille.

Koulutuksen järjestäjien vapauden ja vastuun korostuminen (varauksin)

Reformissa korostuu kautta linjan koulutuksen järjestäjien toimintavapauksien ja samalla vastuun kasvaminen (mm. järjestämisluvat, näyttöjen arviointien järjestäminen, opiskelijaksi hakeutuminen). Pidämme tätä hyvänä suuntana, sillä se tarjoaa koulutuksen järjestäjille aiempaa paremmat mahdollisuudet järjestää toimintansa mahdollisimman hyvin opiskelijoita, heidän ammatillisia valmiuksiaan sekä kasvua ja kehitystä tukevaksi.

Myös suoritus- ja vaikuttavuusrahoituksen painoarvon lisääminen palvelee samaa tarkoitusta. Sen myötä koulutuksen järjestäjille asettuu myös vahva taloudellinen kannustin järjestää opiskelu ja sen olosuhteet mahdollisimman hyvin opiskelijoita palvelevaksi.

Pidämme kuitenkin samalla riskinä sitä, että koulutusten järjestäjien välinen eriarvoisuus kasvaa. Voi syntyä kahdenlaisia kierteitä. Yhdet koulutuksen järjestäjät onnistuvat palvelemaan opiskelijoita, jolloin myös niiden taloudellinen menestys paranee, mikä parantaa entisestään niiden mahdollisuuksia palvella opiskelijoita. Toiset koulutuksen järjestäjät taas eivät onnistu palvelemaan opiskelijoita, tekevät toiminnassaan huonoja päätöksiä ja valintoja ja alkavat siksi menestyä myös taloudellisesti heikosti. Ajan oloon ne joutuvat muuttamaan käytäntöjään tai väistymään parempien koulutuksen järjestäjien tieltä. Tänä aikana ne kuitenkin saattavat tuottaa paljon opiskelijoita, joiden todelliset valmiudet menestyä työelämässä ja yhteiskunnassa ovat heikompia kuin paremmissa oppilaitoksissa opiskelleet.

Siksi pidämme tärkeänä, että ammatillisen koulutuksen reformissa turvataan riittävät sisällölliset laatustandardit koulutuksen järjestäjille. Tämä taas edellyttää lainsäätäjältä paitsi oppilaitosorganisaatioiden toiminnan ymmärtämistä, myös opiskelijoiden tarpeiden ja toiveiden ymmärtämistä. Seuraavassa käymme läpi lakiesityksen mielestämme heikkoja lenkkejä tästä näkökulmasta ja esitämme konkreettisia täydennys ehdotuksia.

3. Reformin kriittisiä kohtia ja muutosehdotuksia

Nuorisoasteen ja aikuiskoulutuksen yhdistäminen

Pidämme ongelmallisena nuorisoasteen ja aikuiskoulutuksen yhdistämistä reformissa. Ymmärrämme tarpeen purkaa säätelyä ja helpottaa esimerkiksi järjestämislupien saamista ja myöntämistä, mutta nyt esitetyt perusteet eivät nähdäksemme noudata julkilausuttuja asiakaslähtöisyyden ja henkilökohtaistamisen periaatteita. Reformi näyttää näiltä osin sivuuttavan nuorten kasvuun ja kehitykseen sekä tähän liittyvän tuen tarpeet ja olettaivan ihanneasiakkaakseen aikuisen ja itsenäisesti ohjautuvan toimijan, joita varsinkin vanhan nuorisoasteen koulutuksessa on varsin vähän.

Tämä painotus ilmenee esimerkiksi s. 90 reformin tavoitteen kuvauksessa: "Nuorten ja aikuisten raja-aitojen poistamisen myötä koulutuspalveluiden tarjonnan painopistettä siirrettäisiin samalla vahvemmin elinikäiseen oppimiseen ja työuran eri vaiheissa tapahtuvaan osaamisen kehittämiseen, millä parannettaisiin aikuisten mahdollisuuksia osaamisensa jatkuvaan kehittämiseen [-]." S. 98 todetaan:

"[henkilökohtaistaminen] poistaisi raja-aitoja nuorten ja aikuisten ammatillisen koulutuksen väliltä ja antaisi kaikille tutkinnon suorittajille ja opiskelijoille yhtäläiset mahdollisuudet tämän aiempaa osaamista ja oppimisvalmiuksia aidosti vastaavan yksilöllisen ja joustavan opintopolun rakentamiseen."

Näissä perusteluissa ei kuitenkaan huomioida sitä, että yksilöt ovat erilaisia ja eri-ikäiset ja eri kehitysvaiheessa olevat yksilöt tarvitsevat hyvin erilaista tukea, ohjausta ja muita palveluita. Mahdollisuuksien tasa-arvo jää tyhjäksi puheeksi, jos samalla oletetaan että kaikilla yksilöillä on mahdollisuuksien lisäksi samat valmiudet ja motiivit toteuttaa mahdollisuuksia. Esimerkiksi ammattikorkeakouluissa on kokemuksia siitä, että nuorten erityiset kasvun, kehityksen ja vertaisyhteisöllisyyden tarpeet ovat jääneet liian pieneen rooliin, jos samoissa ryhmissä on runsaasti aikuisempia opiskelijoita.

Tämä tuottaa helposti mielikuvaa, että reformia tehdään paljolti poikkeuksellisen taitavien ja itsenäisten (aikuisten) yksilöiden ehdoilla. Tämä ei nähdäksemme toteuta reformin s. 89–90 julkilausuttua tavoitetta "Ammatillinen koulutus tulee toteuttaa siten, että se mahdollistaa osaamisen hankkimisen osaamistarpeiden, oppimisvalmiuksien ja elämäntilanteen suhteen erilaisille asiakkaille kullekin yksilölle parhaiten soveltuvalla tavalla."

Pidämme kuitenkin mahdollisena turvata kaikille opiskelijoille yksilöllisen ikä- ja kehitystasonsa mukaisen opetuksen ja osaamisen hankkimisen, jos opiskelijoille turvataan riittävä ohjaus osana jokapäiväistä opiskelua ja etenkin nuorille opiskelijoille turvataan riittävästi sosiaalisia kontakteja ja vuorovaikutusta osana opiskelua. Käsittelemme tätä teemaa seuraavaksi.

Ryhmä on tärkein oppimis- ja kasvuympäristö: henkilökohtaistamisen riskit

Opiskelun henkilökohtaistamisessa on paljon etuja, etenkin osaamisen rekisteröinnin sekä sen sujuvuuden ja tehokkuuden kannalta. Siinä on myös riskinsä etenkin osaamisen hankkimisen sekä lakiesityksen 2 §:ssä mainitun hyviksi ja tasapainoisiksi ihmisiksi ja yhteiskunnan jäseniksi kehittymisen kannalta.

Laaja tutkimusnäyttö osoittaa, että opiskelijaryhmä, jonka kanssa valmiuksia hankitaan, on opiskelijoille tärkein oppimisympäristö. Hyvät opiskelijaryhmät integroivat opiskelijoita opintoihin ja vähentävät keskeyttämistä, parantavat oppimistuloksia sekä nopeuttavat läpääsyä. Tämä on ilmeistä missä tahansa työyhteisössä: hyvässä porukassa työ sujuu ja töihin on mukava tulla. Jos työporukka ei toimi, työntekijät ovat väsyneitä ja turhautuneita eikä tuloksiin päästä. (Kooste esim. Maunu 2014.) Havainto on myös ammatillisen koulutuksen läpääsyn edistämishankkeen keskeisiä tuloksia.

Myös valtaosa ns. työelämätaidoista on sosiaalisia tilanteita: kuinka yksilöt osaavat ja haluavat toimia niissä asiakkaiden, työtoverien, esimiesten ja alaisten jne. kanssa – hyvin monenlaisten ja erilaisten yksilöiden kanssa. Näitä ei opita henkilökohtaistamalla, vaan aioastaan toimimalla riittävän paljon erilaisissa työtilanteissa erilaisten ihmisten kanssa.

Lain 2 §:ssä korostetaan ammatillisen koulutuksen merkitystä hyviksi ja tasapainoisiksi ihmisiksi ja yhteiskunnan jäseniksi kehittymisessä. Tämä kehitys tapahtuu kyllä yksilöllisesti, mutta ei yksinäisyydessä. Ihminen kasvaa yksilöksi vain yhdessä toisten ihmisten kanssa ja heidän tuellaan. Mitä laajemmat ja vahvemmat sosiaaliset valmiudet yksilöllä on, sen paremmat valmiudet hänellä on kasvaa ja kukoistaa myös yksilönä. Lisäksi sosiaalisen pääoman yhteydet terveyteen ja hyvinvointiin on osoitettu vankalla tutkimusnäytöllä. Kääntäen esimerkiksi Imatran järkyttävät tapahtumant joulukuun 2017 alussa, johon myös hallitus on kiinnittänyt huomiota, osoittavat, kuinka vakavia seurauksia pitkäkestoinen syrjäytyminen, yksinäisyys ja ulkopuolisuus voivat aiheuttaa.

Näistä syistä ei ole yllättävää, että myöskin opiskelijoiden omat toiveet ja tarpeet opiskelun ja laajemmin hyvän elämän osalta liittyvät ensi sijassa hyviin ryhmiin, joihin kuulua ja joissa oppia ja kasvaa yhdessä. Myös tästä on tutkimusnäyttöä: ammattiin opiskelevat nuoret eivät kaipaa yksilöllisiä vapauksia, vaan pysyvyyttä, ennakoitavuutta ja selkeää rytmiä, joita pysyvät opiskeluryhmät ja niitä ohjaavat opettajat tarjoavat (Maunu 2016). Jos näitä ei tehdä, kyseenalaistuvat reformin julkilausutut henkilökohtaistamisen ja asiakaslähtöisyyden periaatteet. Silloin opiskelijoiden henkilökohtaisia tarpeita ja toiveita osaamisen hankkimisen prosesseissa ei huomioida, vaan valinnanvapaus on vaarassa kaventua lähinnä tapoihin rekisteröidä periaatteessa miten hyvänsä hankittuja työteknisiä valmiuksia.

Näistä syistä katsomme, reformissa on turvattava opiskelijoille riittävän vahvat, kiinteät ja turvalliset opiskelijaryhmät sekä tarvittava ohjaus niissä toimimiseen. Kyse ei ole pelkästään erityisen tuen tarpeesta tai luvussa 9 puhutusta fyysisesti turvallisuudesta opiskeluympäristöstä, vaan keskeisestä oppimis- ja kasvu ympäristöstä. Henkilökohtaistaminen ei saa tarkoittaa opiskelijoiden sysäämistä yksinäisyyteen tai sosiaalisiin viidakon lakeihin jatkuvasti muuttuvissa ja vaihtuvissa työporukoissa oppilaitoksissa, työpaikoilla ja digitaalisissa ympäristöissä. Vaarana on, että opiskelijoilla oletetaan olevan jo opintojen alussa taitoja ja rohkeutta toimia muuttuvissa ja usein aikuisillekin haastavissa tilanteissa, vaikka opintojen tehtävä on tuottaa näitä valmiuksia.

Ehdotamme näiltä osin lakiesitykseen seuraavia täydennyksiä esimerkiksi seuraavin muotoiluin:

– 35 § Henkilökohtainen osaamisen kehittämissuunnitelma: Pykälään 2. momenttiin lisättäisiin muotoilu "Koulutuksen järjestäjä laatii yhdessä hakeutujan, tutkinnon suorittajan tai valmentavan koulutuksen opiskelijan kanssa henkilökohtaistamisesta **ja sen tarkoituksenmukaisesta toteuttamisesta** asiakirjan (*henkilökohtainen osaamisen kehittämissuunnitelma*)."
Tämä korostaisi sitä, että henkilökohtaistamistoimenpiteiden kirjaus ei yksin riitä, vaan henkilökohtaistaminen on nimenomaan prosessi, johon sisältyy erilaisia vaiheita ja oppimisympäristöjä, joissa toimimiseen opiskelijan tulee saada ohjaamista ja tukea.

Henkilökohtaistaminen määritellään lainkohdan perusteluissa seuraavasti: "Henkilökohtaistaminen tarkoittaa tutkinnon suorittajan tai valmentavan koulutuksen opiskelijan tutkinnon tai koulutuksen suorittamisprosessin sekä siihen sisältyvien ohjaus-, neuvonta- ja tukitoimien asiakaslähtöistä suunnittelua ja toteutusta." Tämä olisi mielestämme hyvä sisältyä itse lakitekstiin, ja sitä voitaisiin täydentää seuraavasti: "Henkilökohtaistaminen tarkoittaa tutkinnon suorittajan tai valmentavan koulutuksen opiskelijan tutkinnon tai koulutuksen suorittamisprosessin, **tarkoituksenmukaisten oppimisympäristöjen sekä näihin** sisältyvien ohjaus-, neuvonta- ja tukitoimien asiakaslähtöistä suunnittelua ja toteutusta." Tämä korostaisi, että osaamisen hankkiminen voi olla eri oppimisympäristöissä hyvin erilaista ja vaatia erilaisia valmiuksia, mihin ohjaamista nimenomaan tarvitaan. Muotoilu ei rajaisi ohjaamista pelkästään ryhmässä toimimisen valmiuksiin, mutta tulisi lähemmäs myös niitä.

Lainkohdan perusteissa tulisi mielestämme näkyä nykyistä vahvemmin myös lain 2 §:ssä mainittu ammatillisen koulutuksen kasvatustehtävä. Esimerkiksi: "Henkilökohtaistamisen avulla varmistettaisiin, että tutkinnon suorittamisaika, mahdollisen opiskelun kesto, opiskelutavat ja oppimisympäristöt olisivat tarkoituksenmukaisia osaamistavoitteen saavuttamisen kannalta, **opiskelija tai tutkinnon suorittaja saa tarpeelliset valmiudet kehittyä hyväksi ja tasapainoiseksi ihmiseksi ja yhteiskunnan jäseneksi**, ja että tutkinnon suorittaja tai valmentavan koulutuksen opiskelija saisi tarvitsemansa ohjauksen ja tuen saavuttaakseen henkilökohtaisessa osaamisen kehittämissuunnitelmassa tavoitteeksi asetetun osaamisen."

– 41 § Osaamisen hankkimisen suunnittelu: Pykälän 2. momenttiin lisättäisiin muotoilu "Koulutuksen järjestäjä suunnittelee yhdessä hakeutujan, tutkinnon suorittajan tai valmentavan koulutuksen opiskelijan kanssa, **millaisissa oppimisympäristöissä ja millä tavoin** tämä hankkii tutkinnon tai koulutuksen perusteissa edellytetyn ammattitaidon tai muun osaamisen." Tämä ohjaisi koulutuksen järjestäjiä huomioimaan tarkemmin, millaisia oppimisympäristöjä heillä on oppijoille tarjolla ja millaisia valmiuksia niissä toimiminen edellyttää.

Lainkohdan perusteissa voitaisiin vastaavasti sanoa, että "Pykälän 2 momentissa säädettäisiin, että koulutuksen järjestäjä suunnittelee yhdessä tutkinnon suorittajan tai valmentavan koulutuksen opiskelijan kanssa, **millaisissa oppimisympäristöissä ja millä tavoin** tämä hankkii tutkinnon tai koulutuksen perusteissa edellytetyn ammattitaidon tai muun osaamisen." Tämä nostaisi niin ikään esiin oppimisympäristöjen moninaisuutta sekä niissä toimimisen eri ulottuvuuksia.

Koska eri oppimisympäristöt ovat tärkeässä roolissa reformin toimeenpanon ja onnistumisen kannalta, pitäisimme tärkeänä että keskeiset oppimisympäristöt olisi myös laissa esimerkinomaisesti määritelty. Tämä perustelukohta olisi siihen luonteva ja sitä voisi jatkaa esimerkiksi: "**Keskeisiä osaamisen hankkimisen oppimisympäristöjä ovat oppilaitosten ympäristöt, työpaikat sekä digitaaliset oppimisympäristöt ja -alustat.**"

Lainkohdan myöhempiä perusteluita voisi vastaavasti täydentää: "Koulutuksen järjestäjän tehtävänä olisi selvittää, miten tutkinnon suorittaja voi käytettävissä olevalla keinovalikoimalla saavuttaa tutkinnon suorittamiseksi edellytetyn ammattitaidon ja valmentavan koulutuksen opiskelija koulutuksen suorittamiseksi edellytetyn osaamisen. Tutkinnon suorittajalle ja valmentavan koulutuksen opiskelijalle on selvitettävä ne **erilaiset oppimisympäristöt ja muut oppimisen mahdollisuudet**, joita koulutuksen järjestäjällä on mahdollisuus tarjota." Tämä ohjaisi koulutuksen järjestäjiä huomioimaan konkreettisemmin erilaisissa oppimisympäristöissä toimimisen ehtoja ja mahdollisuuksia sekä niissä tarvittavaa ohjaamista.

Edelleen samassa hengessä lainkohdan myöhempiä perusteluita voisi täydentää: "Pykälän 3 momentissa säädettäisiin, että koulutuksen järjestäjä suunnittelee yhdessä tutkinnon suorittajan tai valmentavan koulutuksen opiskelijan kanssa myös tämän tarvitsemat ohjaus- ja tukitoimet **eri oppimisympäristöissä toimimiseen**, erityisen tuen menettelyt sekä 56 §:ssä tarkoitetun mukauttamisen ja 57 §:ssä tarkoitetun poikkeamisen."

Katsomme, että HOS:ia laadittaessa opiskelijoilta tulisi kysyä, millaisessa sosiaalisessa oppimisympäristössä he haluavat puuttuvan osaamisen hankkia. Vastausvaihtoehtoja hahmottunee ainakin kolmea tyyppiä:

- a) Pysyvissä, kiinteissä ja turvallisisissa opiskeluryhmissä tai työyhteisöissä
- b) Vaihtelevissa, hajanaisissa ja satunnaisesti kokoontuvissa opiskeluryhmissä tai työyhteisöissä
- c) Yksin.

Koulutuksen järjestäjillä tulee olla valmiudet tarjota kaikkia näitä mahdollisuuksia. Luultavasti opiskelijat korostaisivat useimmin vaihtoehtoa a, jolloin henkilökohtaistamisen puitteissakin tällaisia oppimisympäristöjä tulee olla tarjolla kaikille. Ani harvoin nämä syntyvät itsestään ilman aktiivista ohjaamista ja ohjaamiseen varattuja resursseja niin oppilaitoksissa, työpaikoilla kuin verkossa. Kyse on myös opettajien ja työpaikkaohjaajien osaamisesta ja koulutuksesta, mihin palaamme myöhemmin lausunnossa.

Jos näin ei tehdä, se kyseenalaistaa reformin julkilausutut henkilökohtaistamisen ja asiakaslähtöisyyden periaatteet. Silloin opiskelijoiden keskeisiä tarpeita ja toiveita osaamisen hankkimisen prosesseissa ei huomioida, vaan valinnanvapaus kaventuu käytännössä tapoihin rekisteröidä periaatteessa miten hyvänsä hankittuja työtekniisiä valmiuksia. Tämä ei saa olla reformin tavoite, sillä se asettaa opiskelijat hyvin eriarvoiseen asemaan sen suhteen, kuinka he saavat rekisteröitävät valmiutensa

Ohjauksen tarpeen aliarviointi

Kuten aiemmin on todettu, pidämme reformin onnistumisessa ratkaisevan tärkeänä opiskelijoille ja tutkinnon suorittajille eri oppimisympäristöissä (oppilaitoksen opetustilanteet, työpaikoilla oppiminen ja digitaaliset ympäristöt) tarjotun ohjauksen määrää ja laatua. Tämä on paljolti yhteneväinen edellisen kohdan kanssa, sillä erilaisissa oppimisympäristöissä toimimaan oppimista voidaan pitää juuri ohjaamisena ja ohjaamisosaamisena – niin ryhmien kuin yksilöidenkin näkökulmasta. Haluamme korostaa, että ohjaamisen tarve ei ole pelkästään erityisen tuen tarvetta, vaan keskeinen edellytys kaikelle oppimiselle ja osaamisen hankkimiselle.

Ohjausosaaminen korostuu vahvasti lakiesityksen 3. luvun tavoitteenasettelussa s.89–90. Siinä todetaan muun muassa: "Osaamisperusteisuus ja asiakaslähtöisyys uudistavat opettajuutta ja korostaa sen merkitystä. Opettajuuden tulee olla ohjaavaa, kannustavaa ja osaamisen hankkimista edistävää, jotta yksilön oppimispolku toteutuu siten, että sen aikana opiskelija voi hyödyntää erilaisia oppimisympäristöjä, joissa opettaja osaa toimia ja edistää osaamisen hankkimista. Tutkintojen laaja-alaisuuden ja opiskelupolkujen yksilöllistymisen myötä opettajuudessa korostuu myös yhteisöllisyys yksilökeskeisyyden sijaan. Ammatillinen opettajuus toteutuu yhdessä tekemisestä ja monialaisesta yhteistyöstä oppilaitoksen arjessa. Yksilön oppimispolun aikana oppimisympäristöt vaihtelevat tarvittavan osaamisen hankkimisen näkökulmasta sekä koulutuksen järjestäjän tuottaman tarjonnan kautta. Kulloinkin tarvittavan oppimisympäristön rakentaminen on osa opettajan ammattitaitoa ja sen tarkoituksena on tuottaa yksilölle ammatillista osaamista."

Tämä on kuitenkin nähdäksemme vaarassa jäädä kauniiksi aikomukseksi, sillä itse laissa puhutaan ohjaamisesta ja sen tukemisesta huomattavasti vähemmän ja ylimalkaisemmin. Siksi ehdotamme seuraavia täydennyksiä lainkohtiin ja niiden perusteluihin:

– 53 § on keskeinen myös näiltä osin. Samoin edellä esittämämme täydennykset ovat perusteltavissa myös tästä näkökulmasta: "**Tutkinnon suorittajalla ja opiskelijalla on oikeus saada *itselleen tarkoituksenmukaisia oppimisympäristöjä osaamisen hankkimiseksi sekä oikeus saada* eri oppimisympäristöissä sellaista opetusta sekä henkilökohtaista ja muuta tarpeellista ohjausta, joka mahdollistaa tutkinnon tai koulutuksen perusteiden mukaisten ammattitaitovaatimusten ja osaamistavoitteiden saavuttamisen *sekä kehittymisen hyviksi ja tasapainoisiksi ihmisiksi ja yhteiskunnan jäseniksi. Koulutuksen järjestäjän tulee huolehtia riittävän ja tarkoituksenmukaisen opetuksen ja ohjaamisen järjestämisestä ja tarjoamisesta opiskelijoille tai tutkinnon suorittajille.*"**

53 §:n perusteluissa olisi nähdäksemme syytä avata hieman tarkemmin ja perusteellisemmin, minkätyyppisestä ohjaamisesta on kyse. Esimerkiksi "Ohjausta on oikeus saada eri oppimisympäristöissä, **osana erilaisia opiskelijaryhmiä ja työyhteisöjä** ja myös henkilökohtaisesti." Tämä tekisi näkyväksi myös sen, että ohjaaminen toimii niin ryhmien kuin yksilöiden tasolla. Katsomme, että näitä ei pidä myöskään liian vahvasti erotella, sillä käytännössähän osaamisen hankkiminen tapahtuu aina

– Myös 35 § ja 41 §:ään edellä ehdottamamme lisäykset on perusteltavissa ohjaamisen ja ohjaamisosaamisen näkökulmasta:

-- 35 §: "Koulutuksen järjestäjä laatii yhdessä hakeutujan, tutkinnon suorittajan tai valmentavan koulutuksen opiskelijan kanssa henkilökohtaistamisesta **ja sen tarkoituksenmukaisesta toteuttamisesta** asiakirjan (*henkilökohtainen osaamisen kehittämissuunnitelma*)." Tämä korostaisi sitä, että henkilökohtaistaminen on nimenomaan prosessi, johon sisältyy erilaisia vaiheita ja oppimisympäristöjä, joissa toimimiseen opiskelijan tulee saada ohjaamista ja tukea.

Samoin 35 §:n täydennettyjen perusteluiden siirtäminen lakitekstiin vahvistaisi asian toteutumista käytännössä: "Henkilökohtaistaminen tarkoittaa tutkinnon suorittajan tai valmentavan koulutuksen opiskelijan tutkinnon tai koulutuksen suorittamisprosessin, **tarkoituksenmukaisten oppimisympäristöjen sekä näihin** sisältyvien ohjaus-, neuvonta- ja tukitoimien asiakaslähtöistä suunnittelua ja toteutusta."

-- 41 §: "Koulutuksen järjestäjä suunnittelee yhdessä hakeutujan, tutkinnon suorittajan tai valmentavan koulutuksen opiskelijan kanssa, **millaisissa oppimisympäristöissä ja millä tavoin** tämä hankkii tutkinnon tai koulutuksen perusteissa edellytetyn ammattitaidon tai muun osaamisen." Tämä ohjaisi koulutuksen järjestäjiä huomioimaan tarkemmin, millaisia oppimisympäristöjä heillä on oppijoille tarjolla ja millaisia valmiuksia niissä toimiminen edellyttää.

Mitä tulee keskusteluun ohjaamisen terminologiasta ja tulisiko opinto-ohjaus terminä sisällyttää lakiin, katsomme että opinto-ohjaamisen mainitseminen riittää lain perusteluosuudessa. Pidämme parempana puhua itse lakitekstissä yleisemmin ohjaamisesta, sillä se korostaa ohjaamisen kuuluvan kaikille oppilaitoksen työntekijöille, myös ja erityisesti opettajille. Jos ohjaaminen rajataan lakitekstissä pelkästään opinto-ohjaamiseen, pidämme vaarana sitä että ohjaaminen määrittyy ja rajautuu oppilaitosten arjessa ensi sijassa opiskelijahuoltolain piiriin ja samalla pois opettajien arkityöstä, vaikka reformin toteutumisen kannalta tarkoituksenmukaisinta ja välttämätöntäkin olisi vahvistaa nimenomaan opettajien ohjaamisvastuuta ja -osaamista.

Opettajuuden muutoksen tukeminen

Ohjaamisen ja muiden opettajuuden muutosten tarpeita tulee nähdäksemme tarkastella laissa paitsi opiskelijoiden, myös opettajien ja muun henkilökunnan näkökulmasta. Pidämme ongelmallisena, jos nämä uudet odotukset ja vaatimukset jäävät epämääräisiksi toiveiksi eivätkä esimerkiksi velvoita koulutuksen järjestäjiä huolehtimaan opettajien riittävästä ohjaamisosaamisesta. Riittävän ohjaamisosaamisen ja sen resurssien turvaaminen ei ole eikä saa olla opettajien itsensä, vaan koulutuksen järjestäjän vastuulla.

Tällä perustelemme myös edellä esitetyn 53 §:n lisäystä: "**Koulutuksen järjestäjän tulee huolehtia riittävän ja tarkoituksenmukaisen opetuksen ja ohjaamisen järjestämisestä ja tarjoamisesta opiskelijoille tai tutkinnon suorittajille.**"

Myös 104 §:ssä henkilöstöstä olisi mielestämme aiheellista näkyä ohjaamisosaamisen tarve esimerkiksi: "Koulutuksen järjestäjällä tulee olla koulutuksen järjestämistapa huomioon ottaen riittävä määrä opettajan virkoja tai työsopimussuhteisia opettajia. Lisäksi koulutuksen järjestäjällä voi olla tuntiopettajia ja muuta henkilöstöä. **Koulutuksen järjestäjän on huolehdittava, että opettajilla ja muilla opiskelijoita ohjaavilla työntekijöillä on riittävä osaaminen, valmiudet ja resurssit ohjata opiskelijoita osaamisen hankkimisessa eri oppimisympäristöissä.**"

Käytännössä opettajien ja muiden ohjaamisosaamista olisi luontevaa vahvistaa hyvin suunniteltujen ja tiiviiden täydennyskoulutusten avulla. Toivoisimme, että reformissa huomioitaisiin ja tarjottaisiin

mahdollisuuksia myös tälle. Ammatillisten opettajien arkista ohjausosaamista koskevassa tutkimuksessa on havaittu, että opettajat toivoisivat eniten konkreettista, käytännöllistä mentorointi-tyyppistä ohjaamista ja tukea omaan ohjaamisensa kehittymiseen (Maunu 2016, 102–103). Tämän kaltaisen täydennyskoulutuksen järjestävinä tai koordinoivina tahoina voisivat tulla kyseeseen esimerkiksi ammatilliset opettajakorkeakoulut ja Opetushallitus.

Ohjausosaamista olisi luontevaa kehittää myös oppilaitosten ulkopuolisten asiantuntijatahojen kuten esimerkiksi. Ohjaamoiden kautta, joihin on viime vuosina panostettu runsaasti julkista rahoitusta.

Näyttöjen siirtäminen työpaikoille ja koulutuksen työelämävaltaistuminen

Reformin yksi keskeinen tavoite on ammatillisen koulutuksen siirtäminen työelämään. Selkeimmin tämä näkyy osaamisen osoittamisen muuttamisena työelämässä tehtäviksi näytöiksi (43 §) sekä koulutussopimuksen käyttöönottona (63 §). Tämä avaa nähdäksemme useita potentiaalisia ongelmakohtia sekä suoraan että epäsuorasti.

Ensimmäinen kysymys liittyy työelämän ja työpaikkojen arviointi- ja ohjaamisresursseihin.

Sen turvaaminen, että arvioinnit toteutetaan opiskelijoille tasapuolisin kriteerein hyvin eri tyyppisissäkin työpaikoissa, on mielestämme aiheellista osoittaa koulutuksen järjestäjien vastuulle kuten 47 §:ssä todetaan. Lisäksi s. 101 toteuttamisvaihtoehtojen yhteydessä puhutaan valtakunnallisesta toimielimestä, joka tarjoaisi koulutuksen järjestäjille tukea ja resursseja sekä valvoisi arvioinnin tarkoituksenmukaisuutta. Tämäkin vaikuttaa periaatteessa toimivalta, mutta toivomme reformilta tarkkuutta ja huolellisuutta, jottei tarpeettomasti lisätä byrokratiaa tai tuoteta reformin tavoitteiden vastaisia toimimattomia käytäntöjä. Koska tämän toimielimen laatua ja luonnetta ei lakiesityksessä ole kuvattu, emme kykene arvioimaan sitä enempää.

64 §:ssä todetaan, että koulutussopimuksen sopiminen "edellyttää, että työpaikalla on käytettävissä tutkinnon perusteiden mukaisen koulutuksen tai henkilökohtaisen osaamisen kehittämissuunnitelman ja näyttöjen järjestämisen kannalta:

- 1) riittävästi tuotanto- ja palvelutoimintaa;
- 2) tarpeelliset työvälineet;
- 3) ammattitaidoltaan, koulutukseltaan ja työkokemukseltaan pätevä henkilöstö."

Toivoisimme 3. kohtaan sekä sen perusteluihin lisäystä "ammattitaidoltaan, koulutukseltaan, työkokemukseltaan **ja ohjaamisvalmiuksiltaan** pätevä henkilöstö". Tämä tekisi myös työpaikoille näkyväksi ohjaamisen eli oppimisympäristöissä toimimaan opettamisen tarpeellisuuden.

Myös aiemmin esittämiämme ehdotuksia ohjaamisen merkityksestä sekä kaikkien eri oppimisympäristöissä toimivien ammattilaisten ohjaamisvalmiuksien vahvistamisesta voidaan perustella työelämävaltaistumisen näkökulmasta. Käytännössä voi hyvin olla, että ammatillisten opettajien rooli muuttuu erityisen ohjaavaksi juuri työpaikoilla tapahtuvan oppimisen osalta. Koulutuksen järjestäjän tehtävä on huolehtia näiden valmiuksien tuottamisesta, tukemisesta ja johtamisesta, minkä voisi kirjata lakiin esimerkiksi 104 §:ään, kuten edellä on ehdotettu.

Myös alueelliset erityispiirteet on syytä ottaa perusteellisesti huomioon näyttöjen ja osaamisen hankkimisen siirtämisessä työpaikoille. Varsinkin alueilla, joissa on pitkät välimatkat ja vähän työpaikkoja, jo käytännön järjestelyt voivat aiheuttaa opettajille merkittäviä haasteita.

Toinen kysymys on, missä määrin näyttöjä ja ylipäänsä oppimista käytännössä siirtyy oppilaitoksista työpaikoille. Reformi ei voi velvoittaa työnantajia tai työpaikkoja eikä tarjota niille oleellisesti lisää resursseja, joten arviointi- ja koulutustoiminnan siirtyminen työpaikoille jää paljolti työelämän oman motivaation ja reusurssien varaan. On myös realistista olettaa, että eri aloilla ja valtakunnan eri alueilla työnantajilla on hyvin erilaisia valmiuksia ja tahtotiloja ottaa vastaan opiskelijoita näyttöihin tai työpaikalla oppimaan.

Lakiesityksen taloudellisten vaikutusten arvioinneissa s. 130 lähdetään oletuksesta, että työpaikoilla tapahtuva koulutus lisääntyisi nykyisestä 10–15%. Tämä ei ole mielestämme ratkaisevan paljon. On mahdollista, että myöskään näytöt eivät kaikinensa siirry työpaikoille lainsäätäjän tahtotilasta huolimatta, vaan muutos nykyiseen ei välttämättä näyttöjenkään osalta ole ratkaisevan suuri. Myös lakiesitys tuntuu varautuneen tähän, sillä 43 §:ssä säädetään: "Näytöt toteutetaan työpaikoilla käytännön työtilanteissa. Erityisestä syystä näyttö voidaan kuitenkin järjestää myös muualla kuin yrityksessä tai julkishallinnon työpaikalla." Samoin pykälän perusteluissa todetaan, että näytöt toteutettaisiin "pääsääntöisesti" työpaikoilla.

Näemme tässä kuitenkin vaaran, että jos jollain alalla tai alueella ei saada riittävästi näyttöpaikkoja työelämästä ja näyttöjä tullaan tekemään runsaasti myös oppilaitoksissa, oppilaitoksissa tehtävät näytöt saavat jonkinlaisen pysyvän poikkeustilan tai jopa lainsuojattoman aseman. Sellaisessa tilanteessa myös koulutuksen järjestäjän tai yksittäisten opettajien satsaus näyttöihin, sen laatuun ja tasapuoliseen kriteeristöön voi kärsiä. Toisin sanoen pidämme tärkeänä turvata myös oppilaitoksissa tehtävien näyttöjen tai muun osaamisen osoittamisen asemaa sekä sen myötä resursseja, motivaatiota ja ammattiympäristöä.

Asiaan liittyy myös se, että todennäköisesti suuri osa YTOjen osaamisen osoittamisesta tullaan tekemään oppilaitoksissa. Opiskelijoiden jatko-opintokelpoisuudessa on käytännössä paljolti kyse YTOjen osaamisesta ja osaamisen osoittamisesta. Kuten aiemmin olemme todenneet, osaamisen osoittamisen siirtyminen työpaikoille voi tarpeettomasti eriyttää YTOjen ja ammattiaineiden suorittamista ja näin johtaa jatko-opintomahdollisuuksien eriarvoisuuteen.

Nähdäksemme on siis lukuisia syitä turvata nykyistä lakiesitystä enemmän myös oppilaitoksissa tapahtuva osaamisen osoittaminen. Näistä syistä esitämme 43 §:ään seuraavia muutoksia: "Näytöt **pyritään toteuttamaan pääsääntöisesti** työpaikoilla käytännön työtilanteissa. **Perustellusta** syystä näyttö voidaan kuitenkin järjestää myös muualla kuin yrityksessä tai julkishallinnon työpaikalla." Nämä muotoilut eivät esittäisi työpaikoilla tehtäviä näyttöjä niin kategorisina ja normittavina kuin aiempi muotoilu.

Samoilla perusteilla esitämme lainkohdan perusteluihin seuraavia muutoksia:

"Säännösten perusteella näyttötutkintojen tutkintotilaisuuksien järjestämiseen työpaikan ulkopuolella on tarve turvautua lähinnä silloin, kun alan tai alueen työpaikoilla ei ole riittäviä valmiuksia toteuttaa näyttöjä opiskelijan kannalta tarkoituksenmukaisella tavalla tai kun kaikkea tutkinnon perusteissa edellytettyä osaamista ei ole mahdollista eikä tarkoituksenmukaista osoittaa työpaikalla. Tutkinnon perusteiden ammattitaitovaatimukseen voi kuulua määrättyihin erityistilanteisiin liittyvää osaamista, jota ei ole mahdollista osoittaa normaalien työtehtävien yhteydessä tai sen osoittaminen aidossa työtilanteessa voisi vaarantaa esimerkiksi potilas- tai liikenneturvallisuuden. **Näistä syistä** pykälän 2 momentissa säädettäisiin, että **perustellusta** syystä näyttö voitaisiin kuitenkin järjestää myös muualla kuin yrityksessä tai julkishallinnon työpaikalla, esimerkiksi oppilaitoksessa, oppilaitoksen työmaalla tai muissa oppilaitoksen työympäristöissä taikka nuorten työpajalla."

Reformin alueelliset ulottuvuudet

Toisen asteen ammatillista koulutusta kehitettäessä on tehty myös aluepolitiikkaa, jossa nuorille välttämättömiä toimintoja on keskitetty kasvukeskuksiin. Tämä on vähentänyt kasvukeskusten ulkopuolella olevien nuorten toimintamahdollisuuksia omalla alueellaan. Lakiesityksessä ei ole tehty riittävää analyysia siitä, millaisia vaikutuksia tällä on nuorten kasvuyhteisöille. Näemme tärkeänä pohtia alueellisuutta paitsi alueen työllisyistarpeiden, myös nuorten elämäntilanteiden näkökulmasta. Erityisesti haluamme korostaa haavoittuvassa asemassa olevien nuorten mahdollisuuksiin menestyä opinnoissaan tilanteissa, joissa välimatkat ovat pitkiä. Näemme, ettei lakiesityksessä ole tältä osin tehty riittävän laadukasta lapsivaikutusten arviointia, jonka kehittämiseen myös nykyinen hallitus on sitoutunut.

Viime aikoina tehdyt nuorisotutkimukset ovat osoittaneet palveluaukkoja kauempana kaupungeista asuvien nuorten elämässä. On myös analysoitu liikkuvuuden imperatiiviksi kutsuttua yhteiskunnallista pakkoa muuttaa pois kotoa ja tulla toimeen aiemmasta kasvuympäristöstä poikkeavassa miljöössä vailla sosiaalisen verkoston tukea. Valitun koulutuspolitiikan seurauksena nuorten elämää on eriarvoistettu - välimatkat ovat paitsi konkreettisia olosuhdetekijöitä, myös vaikuttavat nuorten sosiaalisiin suhteisiin sekä tietysti alueiden elinvoimaisuuteen.

Eri oppilaitosmuotoja valitsevat nuoret ovat liikkuvuuden imperatiivin suhteen erilaisessa asemassa. Nuorilla, jotka tulevat pieniltä paikkakunnilta on käytännössä kaksi vaihtoehtoa toteuttaa opintonsa. Tämä koskee nimenomaan 2.asteen ammatillista koulutusta, jossa kouluverkkoa on harvennettu - lähilukiot sen sijaan on säilytetty. Ensimmäisessä vaihtoehdossa he muuttavat kotipaikkakunnaltaan 2. asteelle. Monelle tämä tarkoittaa isoa elämänmuutosta, kaveripiirin vaihdosta ja sosiaalisen tukiverkoston heikkenemistä. Monella tämä merkitsee liian aikaista itsenäistymistä. Toinen vaihtoehto on käydä koulua kotipaikkakunnalta käsin. Pitkät välimatkat ja huonot liikenneyhteydet yhdistettynä opetuksen järjestämiseen, jossa koulua on vain 1-2 tuntia päivässä, ovat johtaneet esimerkiksi Etelä-Savossa korkeisiin koulutuksen keskeyttämisprosentteihin juuri näiden nuorten kohdalla. He eivät koe mielekkääksi matkustaa muutaman tunnin takia, ja monella myös perusopiskelutaidot kaipaavat tukea.

Ratkaisuna alueellisiin haasteisiin näemme esimerkiksi seuraavat mahdollisuudet:

- Asuntolatoiminnan ja erityisen asuntolapedagogiikan kehittäminen
- 2.asteen kokonaiskoulupäivän kehittäminen, jossa opintotehtäviä voisi suorittaa ohjatusti esim. nuorten vertaisryhmissä) sekä
- 2. asteen opintojen yhdistäminen ja opinnollistaminen esimerkiksi kotipaikkakunnan työpajoilla ja muilla välityömarkkinoilla tehtävään toimintaan, joihin voidaan yhdistää myös joustavien digitaalisten etäopintojen kehittäminen osana ryhmätoimintaa. Näin on jossain päin Suomea tehtykin. Myös näiden toimintojen ja palveluiden koordinoimisessa voidaan hyödyntää Ohjaamoja.

Lakitekstiin ehdotamme muutosesityksenä, että oppilaitosten velvollisuus tukea oppilaiden muuttoa ja asumista huomioidaan myös lain tasolla samalla, kun rakennetaan uusia ohjelmia yllä kuvattujen ongelmien kehittämiseen.

4. Lausunnon keskeinen sisältö

Lausunnossa toteamme, että reformissa ja siihen liittyvässä lakiuudistuksessa on paljon hyviä tavoitteita. Samalla reformi ja lakiesitys vaikuttaa mielestämme enemmän ihanteellisten lopputulosten kuvaamiselta kuin realistiselta prosessilta, jolla hyviin lopputulokseen päästäisiin.

Kriittisiä kohtia, joita nostamme lausunnossa esiin ovat etenkin seuraavat:

- Nuorisoasteen ja aikuiskoulutuksen yhdistäminen. Lakiluonnoksessa korostetaan mahdollisuuksien tasa-arvoa, mutta ei huomioida että nuoret ja aikuiset tarvitsevat mahdollisuuksien lisäksi erilaista tukea, ohjausta ja muita palveluita. Nämä ongelmat on nähdäksemme mahdollista ratkaista huolehtimalla ohjauksesta ja muusta tuesta.
- Ryhmien ja yhteisöjen sivuuttaminen. Henkilökohtaistamisen myötä on riski, että opiskelijoiden sosiaaliset ja yhteisölliset tarpeet ja toiveet sivuutetaan. Ryhmä on etenkin nuorille opiskelijoille keskeinen oppimisympäristö sekä kasvun ja kehityksen ympäristö – ei vain erityisen tuen tarivtsijoille, vaan kaikille. Hyvät opiskelijaryhmät integroivat opiskelijoita opintoihin ja vähentävät keskeyttämistä, parantavat oppimistuloksia sekä nopeuttavat läpäisyä. Tämä korostuu myös ammatillisen koulutuksen läpäisyn edistämishankkeen tuloksissa. Myös valtaosa ns. työelämätaidoista on sosiaalisia tilanteita, jotka opitaan ainoastaan toimimalla riittävän paljon erilaisissa tilanteissa erilaisten ihmisten kanssa. Viimeaikaisten tutkimusten mukaan ammattiin opiskelevat nuoret eivät kaipaa yksilöllisiä vapauksia, vaan pysyvyyttä, ennakoitavuutta ja selkeää rytmiä, joita pysyvät opiskeluryhmät voivat tarjota.
- Oikeus ja mahdollisuudet ohjaamiseen. Keskeiseen rooliin reformin käytännön onnistumisessa nousevat opiskelijoiden saama ohjaus sekä henkilökunnan ohjaamisvalmiudet. Siksi lakiin on kirjattava selkeästi opiskelijoiden oikeus ohjaamiseen eri oppimisympäristöissä sekä henkilökunnan ja työpaikkaohjaajien oikeus ja velvollisuus saada ohjaamiseen riittävät valmiudet ja resurssit.
- Näyttöjen ja opintojen siirtäminen työpaikoille. Näemme riskinä, että opiskelijoilla oletetaan olevan jo opintojen alussa taitoja ja rohkeutta toimia muuttuvissa ja usein aikuisillekin haastavissa tilanteissa, vaikka opintojen tehtävä on tuottaa näitä valmiuksia. Tämä kyseenalaistaa henkilökohtaistamisen ja asiakaslähtöisyyden periaatteet: opiskelijoiden tarpeita ja toiveita osaamisen hankkimisen prosesseissa ei huomioida ja valinnanvapaus kaventuu lähinnä tapoihin rekisteröidä miten tahansa hankittuja valmiuksia. Ammatillinen koulutus voi tällöin kaventua osaamisen rekisteröinnin järjestelmäksi osaamisen tuottamisen, koulutuksen ja kasvatuksen järjestelmän sijaan. Silloin myös ne yksilöt ja ryhmät, jotka saavat oppilaitoksen ulkopuolelta eniten tukea ja valmiuksia osaamisen hankkimiseen, saavat helpoimmin kvalifioitua osaamisensa tutkinnoiksi ja niiden tuomiksi työmarkkina-asemiksi. Tämä voidaan välttää pitämällä myös oppilaitoksissa tarjotun opetuksen määrä ja laatu riittävän korkealla.
- Reformin alueelliset ulottuvuudet. Reformissa ei pyritä riittävästi arvioimaan ja turvaamaan kauempana kaupungeista asuvien nuorten mahdollisuuksia kouluttautua.

Tehdäksemme näkemystemme huomioimisen mahdollisimman helpoksi olemme esittäneet moniin lainkohtiin näistä lähtökohdista konkreettisia muutosehdotuksia. Nämä kohdistuvat etenkin seuraaviin:

- 53 § Oikeus saada opetusta ja ohjausta
- 35 § Henkilökohtainen osaamisen kehittämissuunnitelma
- 41 § Osaamisen hankkimisen suunnittelu

- 43 § Osaamisen osoittaminen
- 89 § Asuntolatoiminnan järjestäminen
- 104 § Henkilöstö

Helsingissä 19.12.2016

Nuorisotutkimusseuran puolesta,

Antti Maunu, VTT, tutkijatohtori

Anu-Hanna Anttila, dos., VTT, tutkimuspäällikkö

Tomi Kiilakoski, FT, tutkija

Jussi Ronkainen, YTT, johtaja

Pia Lundbom, YTM (väit.), lehtori

Anne-Mari Souto, YTT, KM, opiskelijahuollon koordinaattori

Kirjallisuusviitteet

Maunu, Antti (2016): *Yhteisöjen aika. Ryhmäilmiö-malli ja sosiaalipedagogiikka ammatillisissa oppilaitoksissa*. Helsinki: Ehkäisevä päihdetyö EHYT ry. Verkossa
<http://www.ehyt.fi/sites/default/files/Yhteisöjen%20aika.pdf>

Maunu, Antti (2014): *Kuinka terveyttä tehdään? Sosioekonomiset terveyserot ja ammatilliset oppilaitokset niiden kaventajina*. Helsinki: Ehkäisevä päihdetyö EHYT ry. Verkossa
<http://www.ehyt.fi/sites/default/files/Kuinkaterveyttatehdaan.pdf>